

A könyvtár antropológiai szemlélete

© VÖRÖS Klára
Kaposvári Egyetem, Kaposvár
voros.klara@ke.hu

Mit mondjunk a könyvtárról?

Képzeld el a feladatot: el kell magyaráznunk a könyvtár mibenlétét egy betűírást nem ismerő, semmilyen civilizációs hatásnak ki nem tett, nomád törzs tagjának. Mi rejlik a feladatban? Vajon az, hogy milyen fogalmakkal fogunk bele a magyarázatba, s milyen szabatos meghatározásokat vagyunk képesek adni? El tudunk-e vonatkoztatni az európaiságunktól? Vagy az, hogy mennyire építjük be fejtegetéseinkbe tapasztalatainkat? Nem. A tényleges kérdés az, hogy meg akarjuk-e valóban magyarázni? Illetve mennyire tartjuk fontosnak, hogy tudassuk őket a könyvtárról? Továbbá: az ismeretlen dolog értelmezése során mennyire vonjuk be azokat, akiknek magyarázunk, felhasználjuk-e gondolataikat? Meg akarjuk-e ismerni a törzs táncait, viselkedését, szokásait, felfogásukat az énről, közösségről, világról, mielőtt belekezdünk? Mit magyaráznánk inkább, a könyvtár jelentését vagy működését?

A könyvtár szó jelentése hosszú társadalmi és szellemi folyamaton keresztül rögzült a kultúránkban. Ha ezt a jelentést más módon fejlődött kultúrában kell értelmezni, eltérő időfelfogásban élők, az ok-okozati kapcsolatokat másként látók számára, az többek között filológiai felkészültséget igényel. Utalások, jegyzetszerű kitérések alkalmazása, összefüggések magyarázata, szavak fordítása, átfogalmazása, értelmezése szükséges hozzá. Saját kultúránk vonatán utazunk mind – mondja szemléletesen *Lévi-Strauss* (1987). Jelkészletünk azt képes körülrajzolni, ami a mi világunk. Aki szakzsargon vagy kultúra specifikus szavakat használ, az nem tesz mást, mint fogalmi meghatározottsága alapján nyilatkozik. „Mi” és „mások” ebben mindig egyformák leszünk. Tehát a kérdés nem az, hogy meghatározható-e a könyvtár egy busmannak, hanem az, hogy hajlandók vagyunk-e megmagyarázni? Az ő életüket, gondolkodásukat megismerve be tudjuk-e vonni őket is az értelmezésbe?

Ha sikerülne ebben a szemléletben kifejtenuk a törzsbelieknek, mi a könyvtár, valószínűleg ők többet megértenének mibenlétéről, mint sok könyvtárhasználó. Már elszoktunk attól, hogy a saját kultúrkörünkben úgy magyarázzunk meg dolgokat, hogy a másik szemszögéből láttassunk. Megfogalmazásainkban ritkán keresünk kapcsolódási pontokat. Pedig bármiféle értelmezési kísérlet, amely csupán terminus technicist vagy pusztán funkcionalista megközelítést nyújt, nem elegendő a megértéshez. Pontosabban nem a tapasztalások által megértett dolog leírását adnánk. A szavak fonetikája mögött cselekvések, szociológiai és pszichikai tényezők által meghatározott jelentéstartalmak állnak. A könyvtár szó asszociatív ereje túlnő a szószerinti jelentésen, értelmezések, szimbólumok kötődnek hozzá. A könyvtárnak nincs rögzített alakja, etalonja. Az egy jelölt – több jel képződmény folyamatosan értelmezhető, hiszen a róla szóló definíció is csak szimbólum. Végleges megfogalmazását adni egy társadalmi és emberi viszonyok között formálódó intézménynek lehetetlen. Tulajdonságait, jellemzőit nem tudjuk bizonyítható tételekkel leírni. Ha a könyvtár szó jelentését próbáljuk magyarázni akár a busmannak, akár az európainak, azt csak több analógia felmutatásával kísérhetjük

meg. Mindegyik analógiában van valami a könyvtár jelentéséből. Mindegyik ugyanolyan érvényességgel értelmezi a könyvtárat.

Könyvtár reprezentációk

Annak, aki egy könyvtár nélküli kultúrában él, át kell írunk a nyelvére a kifejezést, szimbólumokat alkalmazva. De vajon, nekünk, nincs-e erre ugyanúgy szükségünk, hogy valóban tudjuk, mi a könyvtár? Rendelkezünk-e egy olyan könyvtár reprezentációval, melyben egy jól körülhatárolt kulturális rendszer működési mechanizmusai, szimbolikus struktúrái jeleníthetők meg?

A könyvtár reflektáltságát kapcsolódások, viszonyok határozzák meg, jelentését szimbólumok tárolják el. A szimbolizmus különleges és egyedülálló emberi ismérv. Leslie A. White a szimbólumhasználatnak alapvető jelentőséget tulajdonít. Ezt tartja az emberi viselkedés és a civilizáció alapegységének, létrehozójának, működtetőjének. A kultúra tudománya című munkájában kifejti, hogy az emberi és a szimbolikus viselkedés ekvivalensek, hogy őseinket a szimbólumhasználat formálta emberivé, s hogy a kultúrát az ember szimbólumalkotó képessége hozza létre, továbbá az emberiség univerzumát a szimbólumok teremtik meg (White, 1949).

A kulturális antropológia a kezdetektől fogva kutatta a szimbólumrendszereket, a szimbólumteremtő folyamatokat, hiszen az ember életmódja, tevékenysége, kultúrája fejeződik ki bennük, tehát a megismerés egyik eszköze lehet. A szimbólumok felfogásmódot, elgondolást tükröznek, s absztrakciókból, attitűdökből építkezve tesznek megfoghatóvá fogalmakat.

Bohannan és Glazer antropológiai eszmetörténete (Bohannan & Glazer, 2006) az antropológia alapvető ideáinak az evolúciót, a kultúrát, a struktúrát, az időt és a szimbólumokat tartja. Clifford Geertz az antropológiai kutatás lényegének az értelmezést tekinti, ennek vetületében a szimbólumot nem megfejteni törekszik, hanem tanulmányozni, értelmezni (Geertz, 1973). A kapcsolatok, viselkedések, cselekvések mondanivalóval bírnak, ezeknek sokrétű jelentésszintjük van, így a mondanivalót többféle módon lehet értelmezni. Geertz az interpretáció szimbolikus módját emeli ki.

Mi történik, ha ezzel a kultúrafelfogással közelítünk a könyvtárhoz? Az interpretálásokat, a közösség értelmezéseit értelmezve? Ha az ember és a könyvtár viszonyában a jelentést tesszük meghatározóvá?

A könyvtár sokszínű jelentései

Több éven keresztül végeztem hasonlatgyűjtéseket és szimbólumkutatásokat a könyvtárral kapcsolatosan (Vörös, 2009). Az eredményeket összegezve fel kellett tennem a kérdést: ezek a szerteágazó hasonlítások mind igazak? Olyan értelemben nem, hogy a könyvtár természetesen nem egy „okos öregember”, nem „univerzum” és nem olyan, mint egy „tölgyfa”, de nem is „fórum”. Mondhatnánk, megtévesztő, nem igaz hasonlítások, kvázidolgok ezek, csak hogy a szimbólum úgy működik bennünk, hogy igaz megfelelésnek érezzük, illetve fogadjuk el. A „tudás ereklyetartója” kevesebbekben rezonál, míg a „közösségi erőforrás” ma többek számára tűnik releváns azonosításnak. Azért tudunk a könyvtárról ilyen sokszínű jelentéseket tenni, mert a sokoldalú ember sokoldalú kapcsolódásait fogja át. A domináns elemek: információ, őrzés, szabályok, tudás, közösség – lesznek a

társadalmi beszéd könyvtárral kapcsolatos szavai. Ritkán - és általában nem is az azonosítás szándékával - tudunk olyan retorikával élni, amely a társadalom által nem igazolt. A könyvtár mint a „béke szigete” vagy mint „információs erőforrás” nem minősülhet társadalomtudományi kijelentésnek, de társadalmilag meghatározottnak annál inkább. A vizsgálat azt mutatta, hogy a könyvtárról való gondolkodásunkkor koncepciókat gyártunk, pontosabban a társadalom koncepciókészletéből modellt választunk, élethelyzetünkhöz, attitűdjeinkhez igazítjuk, s szimbólumokkal ragadjuk meg, mi számunkra a könyvtár.

Vezessük le egy példán mindezt. Ha a könyvtár úgy működne, mint egy mobiltelefon gyár, akkor népszerűségét pénzben és nem olvasói létszámban, használói gyakoriságban mérnénk. Szolgáltatásaiban az érintőképernyőnek nagyobb szerepe lenne, mint a szolgáltatóhoz köthető emberi kapcsolatoknak. Ha tehát a mi kultúránkban a társadalom azért működteti a könyvtárat, hogy a kultúra-, tudás-, információközvetítés intézménye legyen, akkor ebből a tartományból hívunk elő koncepciókat, s nem a mobiltelefonhoz köthető koncepciótartományból. A koncepció birtokában értelmetlen lenne a félévenkénti megújuláshoz kötni a sikeresség képzetét, vagy a technológiai kérdés valamely szimbólumával megragadni jelentőségét. Amennyiben viszont a könyvtárban csupán gombnyomásokkal is működtethető teret látnánk, akkor a könyvtárba járó az enter billentyű megnyomójával vagy az OPAC-ban klikkelővel azonosítanánk.

Miként látjuk hát a szimbólumot a vizsgálat tapasztalatai alapján? Meghatározásra konvertálható jelnek? Vagy maga a könyvtár áll előttünk esszenciába sűrítve? Netán szimbólum az, amely az egyéni koncepciók számára nyit teret? Bevallom, nem tudom a választ. A szimbólumok kategóriákat, kulturális mintákat vetítenek a könyvtárra, ugyanakkor a szimbólumokkal úgy manipulálhatunk, mint legszemélyesebb gondolatainkkal. Ki merné kétségbe vonni, hogy egy egyetemista számára a siker érzése köthető leginkább a könyvtárhoz, Eco szerint pedig a labirintus?

A könyvtár-antropológia körvonalai

Mindezen leírások, magyarázatok, értelmezések a kulturális antropológia szemléletével, együttesen láthatóvá tesznek olyan valóságokat, amelyek másként nem megismerhetők. Olyan könyvtár reprezentációt kapunk, melyben egy jól körülhatárolt kulturális rendszer működési mechanizmusai, szimbolikus struktúrái jeleníthetők meg. A könyvtár is olyan dolog, amelynek van olvasható jelentése. Kiolvasott jelentéseiket a legalapvetőbb ismérveknek tekintjük. A jelentések tapasztalatok eredményei.

A modern antropológiai szemlélet legsajátabb jellemzője, hogy minden kultúra egyenértékű. A mérvadó könyvtártörténetek is mentesek az etnocentrikusságtól; az egyes korszakok és kultúrák saját értékeit hangsúlyozzák a művek. Alfred Hassel munkáiban a könyvtárak egyenrangúságáról, s nem egymás felettségéről, egyiknek a másik rovására történő méltatásáról olvashatunk. A könyvtár egyetlen. Típusa, működése sokféle, de egy kategória. A könyvtár történeti dolog, a korszakokkal, helyzetekkel együtt változik, történeti szisztémája befejezetlen, fejlődése le nem zárt, de a mindenkori könyvtárak közös tulajdonságai lényegesebbek, mint eltérései.

A könyvtárat több, egyaránt érvényes nézőpontból vizsgálhatjuk. Például történelmi, szociológiai, kultúrpolitikai, technikatörténeti, kommunikációtudományi, szempontból. Ha mint egészet, s egyszerre mint társadalmi kontextusban

vizsgálhatót, mint az emberi kultúra egy darabjának felfoghatót, mint kommunikatív folyamatai és jelentései mentén feltérképezhető tekintjük, akkor a kulturális antropológiai megközelítés a mérvadó. A könyvtár interdiszciplináris, intertextuális forrásokat kezelő intézmény. Az iménti jelzők az antropológiára is érvényesek. A könyvtár és az antropológia gravitációs pontja egyaránt az ember. A könyvtárat működtetője és használója nélkül nem lehet megérteni. A könyvtárról való gondolkodás antropológiai módja azokból az interpretációkból származik, ahogy az ember kapcsolódik hozzá, szól a könyvtárról. A valamiről - jelen esetben a könyvtárról - való tudás, a kulturális antropológiai szemszög által kapott tudás összetett. Beletartozik az, ahogy a könyvtárról gondolkodunk, ahogy jelrendszerét, jelentéseit értelmezzük és ahogy egyik legfontosabb tevékenységében, az információközvetítésben részt veszünk.

Mi indokolja a kulturális antropológiai megközelítést? A kulturális antropológia a közösségi, társadalmi életet tanulmányozza, vizsgálati témája tehát nem egy bizonyos jól behatárolt, szűk kör. Terepe meglehetősen tágan értelmezhető. Ma már korántsem csupán a civilizálatlan társadalmak szokásait, magatartását elemzi. Tárgya az ember mindennapi élete, a kulturális közeg. A kultúrantropológia számára gazdag kutatási terepül szolgál a könyvtár, mert a könyvtár az emberen keresztül ismerhető meg.

Az ember interpretálásának egyik eszköze a könyvtár

A könyvtár lelki, erkölcsi, tudati állapotot, magatartást kifejező konstrukció. Minél többet tudunk meg a könyvtárról, annál többet az emberről: a könyvtárról nyert tudás az emberről szól.

A szemiotikai jellegű vizsgálódások során a könyvtár jelentéseit vetíthetjük vissza az emberre. Alapvetően nem jelentéseket, hanem jelentésviszonyokat rögzítenek a megnyilatkozások. Nem a könyvtárról beszélnek valójában, hanem a könyvtárhoz való kötődésről. Nem szavakat, hanem gondolatokat kapunk arról, ki mit lát a könyvtárból, életüknek mennyiben része. „Szentélynek” nevezhető a könyvtár azért is, mert megbízatása áldásosnak tartott, de azért is, hogy ezzel a hozzáállással mintegy megmagyarázható legyen, miért is nem része az ember mindennapjainak. Titulálhatjuk a „nyugalom szigetének”, azért, mert alkalmas hely az elmélkedésre, de azért is, hogy indokolhassuk, rohanó életünknek miért nem számonkérhető része. A könyvtár nem csupán falak, polcok és dokumentumok összessége. Terébe belépve mindenki többet tapasztalhat meg, mint jellemző tulajdonságainak összességét. A jegyeket mindenki a saját elvárásai, tapasztalatai, kultúrája és fogékonysága alapján „keveri ki” könyvtár képpé. Természetesen a többségünknek hétköznapi könyvtárunk (könyvtárképünk) van. Mindennapjainkat praktikus cselekedetek kötik a könyvtárhoz, ám ha nem is egy „információs templomba” lépünk be, az értelmezési tartomány mintái befolyásolják, áthatják ezt a lépést.

A könyvtár annak az életet szolgáló mesterséges környezetnek az egyik tényezője, amelyet az ember a fennmaradás érdekében, a szellemi túlélés eszközeként hozott létre. A tudás átadása növeli az emberi faj alkalmasságát az életre. A könyvtár az ember közösségi létének egyik tényezője, együttműködésének a műve. A könyvtár természetes terméke a társadalomban való létezésnek, nemzedékek és korszakok öröksége. Nemzedékek és korszakok mintázatát, tapasztalatok, előző tevékenységek nyomait viselik magukon. Egy újonnan létrehozott könyvtárban az első munkanapját töltő frissen végzett könyvtáros már

olyan eszközkészletet használ, amely a könyvtár intézményének kezdete óta a közvetítői munka termékeként formálódott. Közvetíteni egy üzenetet a fenntartó és a használó közösség felé annyit jelent, mint lefordítani működésüket a társadalom által alkalmas feldolgozásra. E tevékenység jelei, kevésbé jellemzően szakmai jelek, inkább a nyílt dialógus mindenki számára ismert általános formái, mert a közösségi kapcsolatok széles körnek (felhasználók, fenntartó, döntéshozók, üzleti partnerek, kollégák, szakmai szervezetek, társintézmények, média, szponzor, utókor) sugározzák üzeneteiket. Az információközvetítés során a megismerési folyamatnak része az emberi kapcsolat.

A könyvtárat funkcionális szerkezeti kereten belül tág formalehetőség jellemzi gyakran módosuló szolgáltatáskészlettel. Leglényegesebb jellemzői ugyanazok, mint az első könyvtárak megjelenése óta, mert változásaiban az ember jelenléte, szándéka változatlan. A könyvtár az ember egyik megismerő struktúrája, de a könyvtár nemcsak a tudás fontosságát sugallja, hanem az emberi lény jelentőségére is utal.

Az információhoz való hozzáférés alakítja az emberi közösséget. Amikor egy több ezer éves kulturális – információs - technológiai intézményről szólunk, nem feledkezhetünk meg annak szocializációs hatásairól sem. A könyvtár az ismeretelsajátítások, a műbefogadások, a társadalmi-kulturális orientációk színtere is. Olyan közeg, amelyben továbbadott készségek, gyakorolható interakciós szituációk, személyes érték- és cselekvési minták jelenítik meg az egyén és a társadalom kapcsolatát. Könyvtár, könyvtáros, könyvtárhasználó egymást teremtik meg. A könyvtár használatakor mindig van valami hozzáadott a három féltől. A könyvtáros minden tevékenysége egyúttal fordítás is: a felhasználó nyelvére való fordítás. Ha egy könyvtár gyenge pontja az őt működtető ember, akkor ez a hiányosság meghatározza egész létét, tevékenységét. A dolgokra figyelésnél fontosabb az emberre figyelni.

A könyvtárról lehetetlen úgy írni, hogy egyúttal ne az emberről, a társadalomról szövjön. A könyvtárról szóló adatok valójában emberi eseményekről szólnak. A könyvtár bármely aspektusa (története, feladata, működése, létformája) az emberről ad jelentést. A könyvtár működésének vizsgálata valójában az ember cselekedeteinek vizsgálata. Ha pedig a könyvtárhoz kötődő gondolatokat értelmezzük, akkor tudjuk igazában a könyvtár mivoltát megérteni. A könyvtár értelmezhető jel az emberről. A könyvtár az a kontextus, amelyből kiolvasható az ember. Minden könyvtár bizonyos értelemben az ember világának leképeződése.

Záró gondolatok

A könyvtár is emberi kapcsolatok szövődéseken keresztül működik. Munkája, számos szolgáltatása emberi kapcsolatok által determinált processzus. Nincs olyan esemény a könyvtárban, és nincs olyan könyvtári szakmunka, amely ne lenne antropológiai érdekelttségű. Mert természetesen nem a könyvtár barátságos vagy rideg, hanem emberi viszonyai. Könyvtáron tehát azt a képződményt értjük, melynek az információközvetítés- és használat a működés teremtő, építő tényezője.

A könyvtárosság a könyvtárhasználókhöz való viszony által kap értelmet, a könyvtár a használóival együtt jön létre. Az információközvetítés szándékokba, szokásokba, személyek cselekvéseibe ágyazódik. A könyvtár funkciója (többek között) a dialógus azokkal, akik felkeresik. Hasznosításához, használatához szokások, készségek, habitusok kötődnek. Egy könyvtár nem azért ilyen vagy

amolyan, mert történeti alakzat, metamorfózis, s mint történelmi jelenség, időrendje szerint fejlődik magán hordozva kora lenyomatait, hanem mert emberek alakítják. A könyvtár kulcsszimbóluma nem a tudás, az információ, a könyv, a megőrzés, hanem az ember.

Irodalomjegyzék

BOHANNAN, PAUL, GLAZER, MARK (2006): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem.

GEERTZ, Clifford (1973): The growth of culture and evolution of mind. In C. Geertz (szerk.), *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.

LÉVI-STRAUSS, Claude (1987): *Strukturális antropológia*. Budapest: Osiris.

VÖRÖS Klára (2009): *A könyvtár antropológiai aspektusai, különös tekintettel a szimbólumokkal telítődő információközvetítő szerepre*. Doktori disszertáció.

Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar.

WHITE, Leslie A. (1949): *The science of culture: A Study of Man and Civilization*. New York: Farrar, Straus and Co.